

Dariusz Krasnodębski (Warszawa), Tomasz Samojlik (Białowieża),
Hanna Olczak (Warszawa), Bogumiła Jędrzejewska (Białowieża)

EARLY MEDIAEVAL CEMETERY IN THE ZAMCZYSKO RANGE, BIAŁOWIEŻA PRIMEVAL FOREST

1. INTRODUCTION

*„Local tradition [...] passed to sleep eternal.
Only in places, on Podlasie land
Or in the ancient Białowieża wood,
Do barrows stay and broken stones,
Old stronghold's maybe remnant bones,
Which, like the runes on relic card,
Are for the rabble – sadly – mute.”*

K. Słomski, Vilnius, 1849

In the local tradition, the Zamczysko range in Białowieża Primeval Forest (Forest District Białowieża, compartment 281) was interpreted as the remnants of a supposed castle of Lithuanian dukes or Polish kings (Karcov 1903; Ossendowski 1936; Antczak 2002). Since the 19th century, „treasure-seekers” were attracted to Zamczysko by a distinct shape of terrain (a small hill) and a notable accumulation of stones on the ground (Hedemann 1935). In 1825, in the presence of the Grodno governor, a part of Zamczysko (then known as Obołonie range) was excavated. *„Large number of human bones, in regular burials, and small vessels underneath skulls”* were found (Ronke 1830). In the late 19th century, large boulders were transported from there to the czar's palace construction in Białowieża (Vishnyakov 1894). Between the First and the Second World Wars, inhabitants of forest villages used boulders from Zamczysko as foundations for their houses (Nikić 2003). In the period of Soviet occupation (1939–1941), smaller stones were used to pave the road Hajnówka-Świnoroje (Vyarbicki 1995).

In 1971, surface examination of Zamczysko was conducted by Irena Górska. She found 3 potsherds dated to the 12th – early 13th century (Górska 1976). Nowadays, there are many pits dug up by “lovers of history” as well as “treasure seekers” equipped with metal detectors. Having analysed all the published sources, Samojlik and Jędrzejewska (2003) proposed that Zamczysko might be an early mediaeval cemetery with stone graves, known from many sites in Mazowsze and Podlasie. In September 2003, we undertook archaeological excavations to verify this hypothesis. Excavations were a part of joint research project on history of anthropogenic impact on Białowieża Primeval Forest conducted by the Mammal Research Institute Polish Academy of Sciences in Białowieża and the Institute of Archaeology and Ethnology PAS in Warsaw. The authors wish to thank Mr. Wojciech Niedzielski, the manager of Białowieża Forest District, for his permission to conduct the excavations. We also thank the staff and students of MRI PAS, and other volunteers who worked during excavations: dr Rafał Kowalczyk, dr Jan F. Kamler, Celine Perchellet, Muriel Mesnier, Helena Jędrzejewska, Dawid Gutowski, Marek Mikielski, and Małgorzata Karczewska.

2. TOPOGRAPHY

The site is situated about 80 m east from the road between compartments 280B and 281A (Białowieża Forest District, 23°47'E, 52°45'N), on a natural, 60-m long hill, elevated 2 m above the surrounding area and covered by oak-lime-hornbeam forest (Figs 1 and 2). Over 200-year-old oaks *Quercus robur*, spruce *Picea abies*, and pine *Pinus silvestris* dominate in the higher layer of tree stand. Young hornbeam *Carpinus betulus*, lime *Tilia cordata* and spruce trees grow in the second layer of the forest. Dense undergrowth is composed of hazel *Corylus avellana*. Robbery pits of various depth and size are visible on most of the area. Three biggest ones are over 5 m in diameter and 2 m deep. There are also numerous stones, including large boulders, on the ground.

3. RESULTS

3.1. Excavations

Four trenches were made in the northern and central part of the hill, covering in total 28.5 m² (Fig. 1). Trench 1 (Fig. 3) was located in NW part of the site, near the largest robbery pits on the hill's edge. After removal of litter and humus, a 0.2-m layer of soil with numerous medium-sized stones was exposed. Most probably it was casted there, when the near robbery pits were made. Directly beneath that layer was a gravely bed-rock, with poorly visible ceilings of objects.

A shallow, basin-shaped groove (object 3, 0.4–0.5 m wide and up to 0.2 deep) was situated SE-NW in the central part of the trench. In the groove, filled with light-brown soil (with

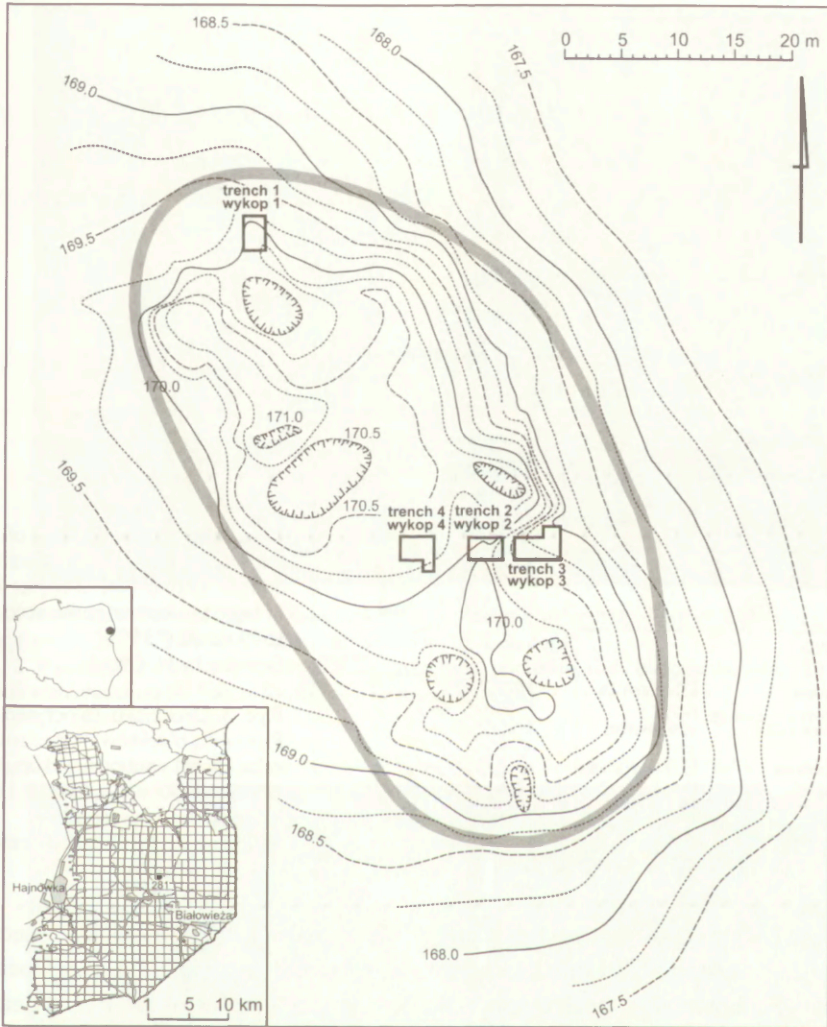

Fig. 1. Białowieża Primeval Forest, Zamczysko Range (Podlasie voivodship, Forest District Białowieża, compartment 281A). Geodesic plan. The grey line marks the presumed area of the cemetery
 Ryc. 1. Puszcza Białowieża, Uroczysko Zamczysko (woj. podlaskie, nadl. Białowieża, oddz. 281A). Plan geodezyjny. Szarym paskiem oznaczono przypuszczalny zasięg cmentarzyska

grey spots and few stones), 14 fragments of early mediaeval ceramics were found. On the ceiling of the groove outlines of postholes, 0.35 m in diameter, were found (objects 9 and 11). They were 0.5 and 0.4 m deep, filled with dark-brown soil. The western pit (object 9) contained also many pieces of charcoal from a trunk or trunks of Scots pine (species identification of charcoal was conducted by Maria Michniewicz, Central Laboratory of IAE PAS in Warsaw), whereas the eastern one (object 11) contained a fragment of early mediaeval ceramics.

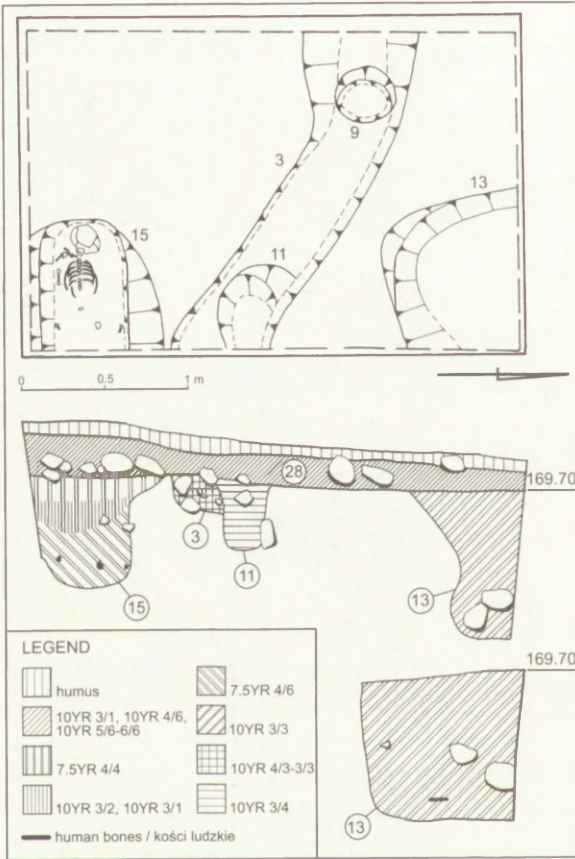

Fig. 3. Zarczyko Range.

Plans of objects on the level of bedrock, eastern profile of trench 1, and northern profile of object 13. In legend — colour codes according to Munsell (1990).

Drawing by H. Olczak

Ryc. 3. Uroczysko Zarczyko.

Planigrafia obiektów na poziomie calca i profil wschodni wykopu 1 oraz profil północny obiektu 13. W legendzie kody kolorów (Munsell 1990). Rys. H. Olczak

In the NE corner of the trench, a poorly visible outline of a hollow appeared (object 13). It was 0.9 m thick and filled with dark-brown soil, contained gravel and some large pebbles. A human bone, probably an arm, was discovered in the N profile of the trench near the bottom of the pit. It was located in W-E direction. It was interpreted as a grave pit with vertical or sloping walls and a flat bottom. Only the SW part of it (measuring 1 x 0.7 m) was explored, without digging out the skeleton.

In the SE part of the trench, another grave pit was found (object 15). Its ceiling was poorly distinguished from the surrounding bedrock. The length of the grave pit reached 1 m, its width at the ceiling over 0.8 m, and depth 0.6 m. It had a flat bottom, irregular walls, narrowing towards the bottom to a chamber about 0.5 m wide. A child's skeleton with the head directed west was found on the bottom (Figs 3 and 4). In the lower part of the pit, the filling consisted of orange gravelly soil with a layer of grey-dark brown soil over it and some brown gravel beneath. The ceiling of the object was covered with a layer of large and medium-sized stones. A fragment of early mediaeval ceramics was extracted from the filling of the grave pit.

Fig. 2. Białowieża Primeval Forest, Zamczysko Range (Podlasie voivodship, District Białowieża, compartment 281A). View of the site from SE. Photo by T. Samojlik

Ryc. 2. Puszcza Białowieża, Uroczysko Zamczysko (woj. podlaskie, nadl. Białowieża, oddz. 281A).
Widok stanowiska od SE. Fot. T. Samojlik

Fig. 4. Zamczysko Range. Inhumation grave of a child in trench 1. Photo by D. Krasnodębski

Ryc. 4. Uroczysko Zamczysko. Grób dziecka w wykopie nr 1. Fot. D. Krasnodębski

Fig. 8. Zamczysko Range.
Clay vessel from
inhumation grave 17
in trench 4.
Photo by M. Gmur

Ryc. 8. Uroczysko
Zamczysko.
Garnuszek gliniany z grobu
szkieletowego nr 17
w wykopie nr 4.
Fot. M. Gmur

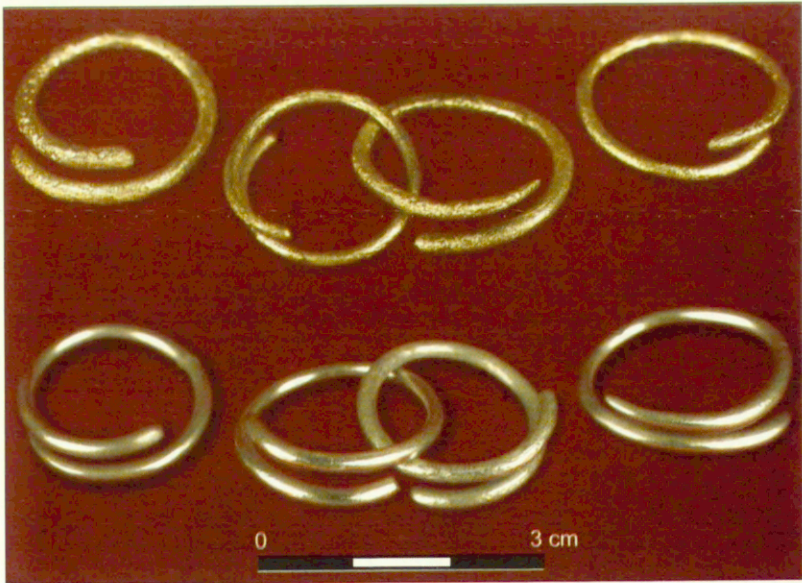

Fig. 9. Zamczysko Range. Head-band ring pendants of the coiled type from grave 17 in trench 4. Photo by M. Gmur

Ryc. 9. Uroczysko Zamczysko. Półtorazwojowe kabłączki skroniowe z grobu nr 17 w wykopie nr 4.
Fot. M. Gmur

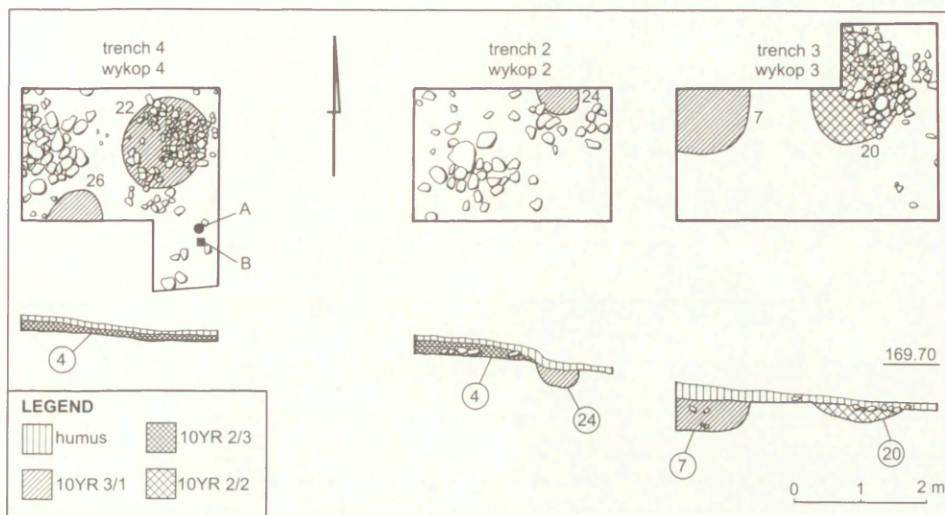

Fig. 5. Zamczysko Range. Plans of objects and northern profiles of trenches 2–4. A — fragment of a skull from grave 17, B — clay vessel. Explanations as in Fig. 3. Drawing by H. Olczak

Ryc. 5. Uroczysko Zamczysko. Planigrafia obiektów i północne profile wykopów 2–4. A — fragment czaszki z grobu 17, B — gliniane naczynie. Objaśnienia jak na ryc. 3. Rys. H. Olczak

In trench 2 (Fig. 5), the removal of humus exposed a layer of sandy dark brown soil 0.2 m thick (layer 4) with loose big and medium-sized stones. Small charcoal pieces (Scots pine) were occasionally present there. Under the layer 4, which was interpreted as the remains of primordial humus, lied yellow bedrock sand without objects, except for a small modern pit (0.3 m deep, filled with litter and humus) located in NE part of the trench (object 24). A head-band ring pendant of the coiled type was found in humus of trench 2, and 11 fragments of early mediaeval ceramics were extracted from layer 4.

Trench 3 (Fig. 5) was placed in the lowest part of the eastern slope of the hill. Directly below the humus, sandy bedrock was exposed. The NW part of the trench had been destroyed by a robbery pit about 0.5 m deep (object 7), whereas in its NE part medium-sized stones, tightly packed, were covering a shallow basin-shaped pit 1.7 x 1.4 m, and 0.2 m deep (object 20). The pit was filled with dark brown soil with light sand insertions and a small amount of charcoal. Early mediaeval potsherds were discovered on the bedrock near the pit (Fig. 6 j).

Trench 4 (Fig. 5) was placed in the central, highest point of the hill. In the entire trench, under the layer of humus, there was a dark brown layer 4, containing 62 fragments of early mediaeval ceramics and some charcoal. In the western part of the trench, layer 4 contained also stone pavement, which near the profile was built of two, or even three layers of big and medium-sized stones. The eastern part of the trench was completely destroyed by a robbery pit (object 22). In its filling, a head-band ring pendant of a coiled type was found. Two other ring pendants of that type were discovered in humus. Most

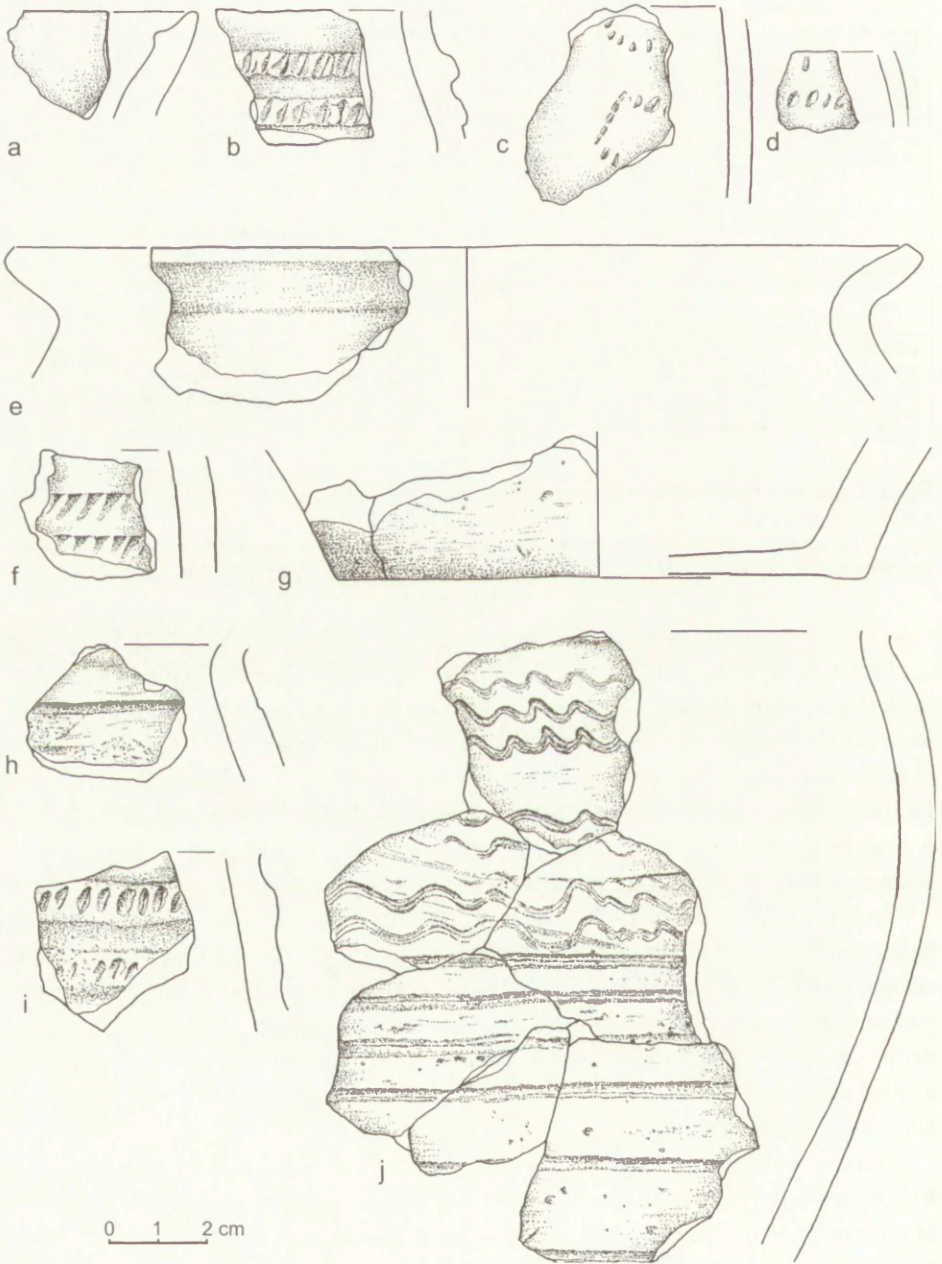

Fig. 6. Zamczysko Range. Fragments of ceramics from trenches 1–4. Drawing by H. Olczak
 Ryc. 6. Uroczysko Zamczysko. Fragmenty ceramiki z wykopów nr 1–4. Rys. H. Olczak

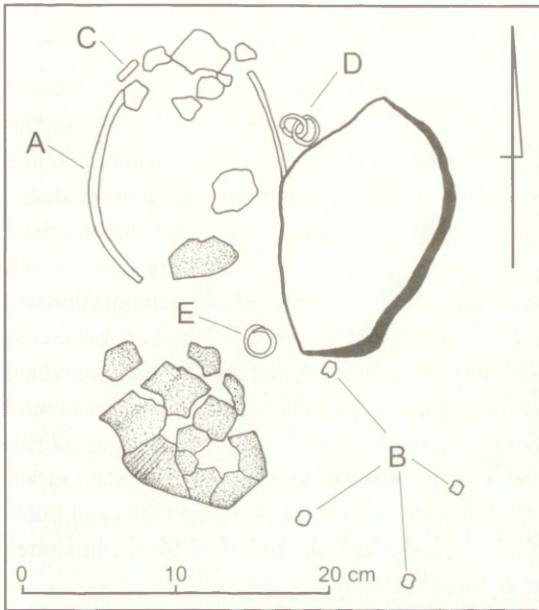

Fig. 7. Zamczysko Range. Trench 4, object 17 — a destroyed grave with head-band ring pendants of the coiled type and potsherds. A — fragments of a skull, B — teeth, C, D, E — head-band ring pendants. Drawing by H. Olczak

Ryc. 7. Uroczysko Zamczysko. Wykop 4, obiekt 17 — zniszczony grób z kabłączkami półtorazwojowymi i pozostałościami glinianego naczynia. A — fragmenty czaszki, B — zęby, C, D, E — kabłączki. Rys. H. Olczak

probably, all three had belonged to the inventory of the destroyed grave (object 17 — Fig. 7). Its remains were discovered 5–10 cm beneath the ground, just on the tourist trail. The remains contained a large fragment of skull, some teeth, and few small pieces of bones from other parts of the skeleton. Relatively well preserved clay vessel (Figs 7 and 8) was

discovered beside the skull. Head-band ring pendants of the coiled type (four, including two fastened together — Figs 7, 9 and 11), and poorly preserved fragments of one pendant made most probably of tin (the latter not analysed for chemical composition) were found on both sides of the skull. A glass bead was extracted from the soil inside the skull. Moreover, 28 fragments of early mediaeval ceramics, mainly originating from a thin-wall vessel, were discovered near the remains of the skeleton. Numerous pieces of that vessel were also found in the layer 4, along with charcoal from trunks, limbs, and branches of pine, birch, oak, and spruce. Furthermore, a flint — blade made from erratic stones — was found in that trench (Fig. 10).

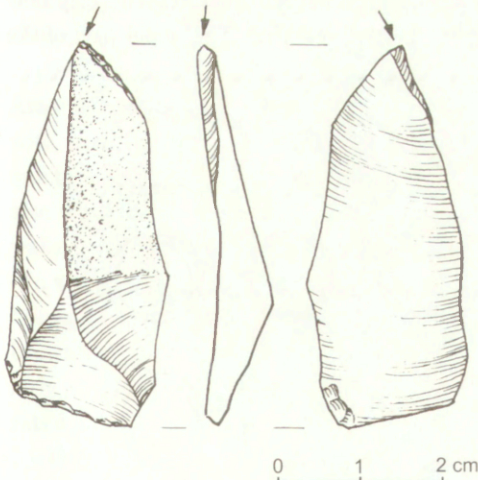

Fig. 10. Zamczysko Range. Flint from trench 4. Drawing by E. Gumińska
Ryc. 10. Uroczysko Zamczysko. Krzemień z wykopu 4. Rys. E. Gumińska

3.2. Artifacts

Ceramics. In general, the pottery recovered from the site was very fragmented and eroded. It consisted of a vessel from grave 17 (Fig. 11 a), parts of another vessel from the ceiling of bedrock in trench 3 (Fig. 6 j), and 138 small potsherds extracted from the filling of objects, layer 4, and humus (Fig. 6 a–i, 11b). The majority of fragments most probably comes from vessels moulded and kneaded by hand. Nevertheless, they were characterised by different levels of technical advancement, visible especially in the wall thickness as well as the degree of finishing on a wheel and baking. Besides the well-baked fragments finished on a wheel also in the base part, there were vessels or fragments finished on a wheel in upper parts, with slovenly finishing of the surface, and poorly baked. The clay contained mineral admixture, most often small and medium-grained breakstone, and sometimes sand and breakstone. Potsherds were usually light brown or orange (71%), dark brown (23%), and blackish-brown or black (6%). Fractures were usually multicoloured. The walls varied between 7 and 9 mm (78% of the material); less often thin-wall (4–6 mm, 13%) and thick-wall (>10 mm, 9%) potsherds were found. Among decorations round grooves, sometimes imprints and nail imprints, and a repeated wave line were recorded.

The vessel from grave 17 had a diameter of 8.5 cm at the rim and was 9 cm high (Figs 8 and 11a). Its walls were finished on a wheel in the upper part, whereas the base part was only roughly smoothed. The vessel had light brown colour and a single-coloured fracture. The clay contained admixture of small and medium-grained sand, perhaps with a small addition of breakstone. Similar material was used as filling under its base. The upper part of the vessel was decorated by round grooves. Fragments from trench 3 belonged to a bigger vessel (Fig. 6 j). It had orange walls and single-coloured fracture. The clay contained abundant admixture of various-grained breakstone and sand. The upper part of the

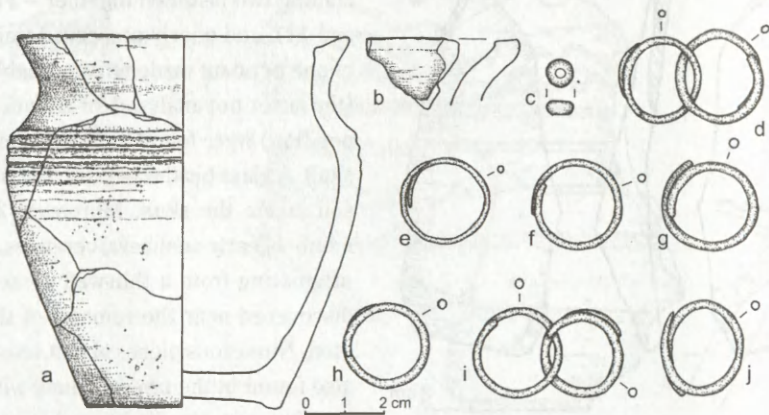

Fig. 11. Zamczysko Range. Ceramics (a, b), glass bead (c), and head-band ring pendants of the coiled type (d–j) from trench 4. Drawing by H. Olczak

Ryc. 11. Uroczysko Zamczysko. Materiał ceramiczny (a, b), paciorek (c) i półtorazwojowe kabłączki skroniowe (d–j) z wykopu nr 4. Rys. H. Olczak

Table 1. Measurements, chemical composition (percentage of mass) and results of cluster analysis (groups in bold) of 9 head-band ring pendants from Zamczysko Range (Białowieża Primeval Forest, District Białowieża, compartment 281A, Podlasie voivodship)

Tabela 1. Wyniki pomiarów, skład chemiczny (w procentach wagowych) oraz zgrupowanie (grupy tłustym drukiem) na podstawie podobieństwa składu chemicznego 9 kabłączków z Uroczyska Zamczysko (Puszcza Białowieża, Nadl. Białowieża, oddz. 281A, woj. podlaskie)

Inventory No Group	Wire thickness (mm)	Diameter (mm)	Mass (grams)	Element content (%) Zawartość pierwiastków (%)					
				Copper Miedź	Silver Srebro	Zinc Cynk	Lead Ołów	Other Inne	
Nr inwentarzowy Grupa	Grubość drutu (mm)	Średnica kabłączka (mm)	Waga (gramy)						
13611	1	1.6	23.0	1.4	82.6	0.1	13.5	2.8	1.0 ^a
13610	1	2.2	24.0	2.7	78.6	0	13.1	6.3	2.0 ^b
13609(2)	1	2.0	23.7	2.1	77.0	0	12.8	8.2	2.0 ^c
13607	1	1.5	22.5	1.0	77.0	0.1	15.2	6.1	1.6 ^c
13609(1)	1	1.6	21.7	1.4	75.0	0	13.4	10.0	1.6 ^b
13608(2)	2	2.1	22.9	2.4	63.8	29.4	6.4	0	0.4 ^d
13608(1)	3	2.2	22.1	2.6	79.2	20.0	0.6	0	0.2 ^d
13613	4	2.2	23.3	2.9	57.8	39.8	0.4	1.3	0.7 ^e
13606	4	2.3	22.8	2.0	53.1	45.2	0.2	0.6	0.9 ^f

^aSn, Sb, Fe, Ni; ^bAl, Si, Sn, Sb, Fe, Ni; ^cSi, Sn, Sb, Fe, Ni; ^dAl, Fe; ^eAl, Si, Mg, Mn, Fe, Ni; ^fAl, Si, Mg, Mn, Fe, Ni, Au

vessel was finished on a wheel and decorated with round grooves and double wave line above the bend of the belly.

Fragments with surface well-finished on a wheel were found in the groove in trench 1. Among them were pieces thin-wall potsherds (Fig. 6 b, c, d) and a dark brown fragment with well-finished and well-baked rim, with admixture of small ad medium-grained sand and breakstone (Fig. 6 e). In layer 4 among well-finished fragments (Fig. 6 g, i), there was also a significant share of poorly finished fragments, less carefully baked, with thicker walls (Fig. 6 h). Worth mentioning is the fact that, in that layer (trench 4), many fragments of a small-sized vessel were found near grave 17. All potsherds (about 50) from a destroyed thin-wall vessel, probably finished on a wheel up to the half of its height, had the same dark brown colour and admixture of medium-grained breakstone. The rim of the vessel, similarly as in the case of the vessel from grave 17, was cut slantwise and inwards, and decorated with carefully made surrounding grooves.

Other artifacts. Nine head-band ring pendants of the coiled type, measuring 21.7–24.0 mm in diameter, made of 1.6–2.3-mm thick wire, and weighting 1.0–2.9 grams (Table 1; Fig. 10 d–j) were found in the site. Four of them were located near the skull in grave 17, the rest in layer 4, humus, and the filling of the robbery pit (object 22). Also the remains of a ring pendant made of tin and a blue glass bead were discovered in grave 17 (Fig. 11 c).

The analysis of chemical composition of nine well-preserved pendants was carried out with Philips X-ray spectrometer EDAX 9800 (the analysis was conducted by E. Pawlicka in the Central Laboratory of IAE PAS). The main element of all pendants was copper (53–83% of mass), with admixtures of silver, zinc, and lead (Table 1). Based on percentage mass contribution by 13 elements, the cluster analysis with Euclidean distance and average linkage method was conducted using the software SYSTAT 5.0. The analysis revealed four groups of pendants (Table 1): made of brass (tombac-like alloy, >72% copper with zinc) with significant addition of lead (5 items), a copper-silver one with admixture of zinc, a copper-silver one with low content of silver (20%), and copper-silver ones with high content of silver (40–45%; 2 items). The last two groups belong to so-called black silver, *argentum nigrum*.

The analysis of the flint (identification by dr Witold Gumiński, IAE PAS) showed, that it was made of a large blade, obtained from a bipolar core. This was a combined tool (see Fig. 10): burin (in the bulbar part) + transverse truncated piece (in the distal one).

3.3. Analysis of anthropogenic material

The well-preserved child's skeleton from grave 15 had fully-developed deciduous teeth. Based on teeth, the age of a child was estimated at 18 (-6) months (anthropologic analysis conducted by dr Maria Pyżuk-Lenarczyk from IAE PAS). Femur length (127 mm) allowed us to calculate the life-time length of the child's skeleton to 79 cm (Stewart's method). Compared to the contemporary children from Warsaw, it would be a 16 to 17-month-old girl or a 15 to 16-month-old boy. Small fragments of the cranium and crowns of two molars and two premolars were found in grave 17. Based on the anatomical structure of the skull bones, the age can be estimated as 8–16 years. The lack of teeth abrasion and visible grooves between cusps on their crowns suggested the age of 10–13 years. The ornaments found near skull remains (head-band ring pendants, glass bead) suggest a female.

3.4. Charcoal analysis

In total, 12 samples of charcoal (0.6–33.3 cm³ each) were collected from the four trenches. With 1 to 3 tree species in a sample, 17 occurrences of 4 species were recorded: pine *Pinus silvestris* (59%), oak *Quercus* sp. (18%), birch *Betula* sp. (12%), and a species in genus *Populus* sp., most probably aspen (12%). Except for two pieces, all samples originated from live or freshly wind-fallen trees: trunks, branches or root necks. The estimated diameter of pines was 10–40 cm.

Although the small sample does not allow to draw far-reaching conclusions, it seems that the dominance of pine charcoal reflects the high share of this species in Białowieża Forest in the early mediaeval period (20–43% according to palynological research; Borowik-Dąbrowska and Dąbrowski 1973; Mitchell and Cole 1998). Regarding the frequency of occurrence, the pioneer trees (birch and aspen) were the second most common species.

This suggests that at times of using the cemetery, Zamczysko range was an open forest or even a deforested glade.

4. DATING OF THE BIOLOGICAL MATERIAL AND THE ARTIFACTS

Radiocarbon dating of skull fragments from two graves (objects 15 and 17) and a charcoal sample from a posthole (object 9) was performed (analysis conducted at Poznań Radiocarbon Laboratory, order no. 334/03, lab. numbers 4504, 4507, and 5870). The skull of a girl from grave 17 turned out to be unsuitable for dating due to poor preservation. The child bone from grave 15 was first ascribed to calendar years 1030–1230 AD (95.4% probability). That wide (200-year) timespan had three-modal distribution of probability (sample 1a, Fig. 12). Thus, radiocarbon dating was repeated for another bone sample from the same skeleton (sample 1b, Fig. 12), which resulted in almost the same timespan (1020–1190 AD with probability of 95.4%, and 1030–1160 AD with 68.2% probability), and a normal (although relatively flat) probability distribution. It allowed for a more specific estimation of the sample age to the second half of the 11th century (1075±30 AD).

Pine charcoal from object 9 was dated to 390–540 AD with 95.4% probability. The two-modal distribution of probability did not allow for more precise estimate. It should be

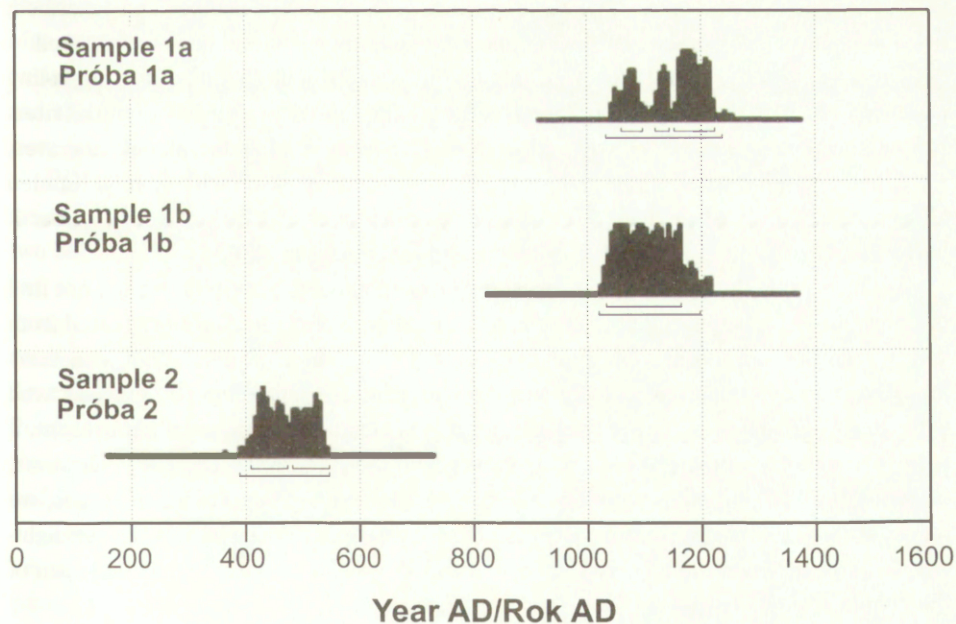

Fig. 12. Zamczysko Range. Calibrated radiocarbon dates of samples from trench 1 (according to the program OxCal v. 3.3). Samples 1a and 1b — child's bones, sample 2 — charcoal

Ryc. 12. Uroczysko Zamczysko. Kalibrowane daty radiowęglowe próbek z wykopu nr 1 (wg programu OxCal v. 3.3). Próby 1a i 1b — kości dziecka, próba 2 — węgiel drzewny

emphasized that the real age of that sample can be younger by the age of the tree itself. In Białowieża Forest, pines attain the maximal age of 370 years (Korczyk 1994), so the widest possible range of the actual age of that sample is 390–910 AD. Even with this conservative assumption, there might have been an older phase of utilisation of the site, not visible in the archaeological material due to significant damage of the area in mediaeval and modern times. However, the utilisation time and function of the groove (object 3) and its relation to the cemetery remain unknown. As mentioned earlier, two fragments of early mediaeval ceramics were found in the groove (Fig. 6b–e).

The flint from trench (Fig. 10) 4 typologically fits well to the Late Palaeolithic assemblages. However, due to the lack of context we cannot propose any interpretation of the finding.

5. DISCUSSION

Zamczysko appeared the fourth inhumation cemetery from the early mediaeval period found so far in Białowieża Primeval Forest. The other three are: Szczekotowo (Hajnówka Forest District, forest compartment 214) and Jelonka (Browsk FD, comp. 123), which were investigated by Götze (1929), and a cemetery in Ładzka Forest (north-western part of BPF) explored by A. Klein before the World War II. Regrettably, the whole documentation and some artifacts from the last site had been lost during WWII. Yet another site (Kamień range in Białowieża National Park, comp. 257), which was mapped and described, but not explored, by Górska (1976) is supposedly an early mediaeval cemetery as well.

The above listed cemeteries are located on the area of about 70 km², at a straight-line distance of 4–7 km (mean 6 km) from each other. They represent a variety of burial rites. Szczekotowo consists exclusively of earth barrows (115 barrows). Jelonka, among 79 graves, contained about 80% of earth barrows and 20% of flat graves paved with stones. Kamień (103 supposed graves) includes 70% of stone-paved graves and 30% of very low earth barrows (Götze 1929, Górska 1976, Samojlik and Jędrzejewska 2003).

At Zamczysko, the inhumation burials were placed in deep grave-pits. We did not find evidence for earth barrows there, and the observed hummocks and holes originated from the 19th-century and recent robbery digging. Heavy disturbance of the site notwithstanding, it seems most plausible that Zamczysko had originally contained flat graves paved with stones and lined with larger boulders, located on a natural moraine hill. At present, it is not possible to estimate the number of burials in the Zamczysko cemetery. However, based on the 19th-century reports and the contemporary mass occurrence of stones, we may roughly assess that it could have contained at least several dozen burials. The straight-line distance between the explored graves 13 and 17 was 35 m, and the maximal span of the cemetery could have been 33 x 67 m (see Fig. 1).

Unlike three other early mediaeval cemeteries in BPF, which are located near river valleys (0.1–0.8 km from the Jelonka, Łutownia, and Hwoźna rivers), Zamczysko is located on a natural sand-gravel hill, 2.2 km away from the Narewka river. Such a location is similar to those of early mediaeval cemeteries in the Siemiatycze-Drohiczyń Upland (eg.

Niewiarowo-Sochy, Rogawka, Narojki) and near Bielsk Podlaski (eg. Świrzyd) (Musianowicz 1955, Rauhut 1971). All of them contain flat graves lined with boulders, and – if not destroyed – covered with stone pavement.

Radiocarbon dating of a child's bone indicated that Zamczysko cemetery was utilised in the second half of the 11th century. The artifacts do not allow for more precise dating. The head-band ring pendants of the coiled type were very numerous in the Podlasie region and eastern Slavonic territories in the 10–13th centuries (Musianowicz 1948–1949, 154–160, map IX; Zajac 1993; Kóčka-Krenz 1993, map XII; Korobushkina 1993). The form of the vessel found in grave 17 is similar to the 12th century ceramics from the town of Brześć on Bug (Lysenko 1985, 326, Fig. 231, type 8 and 10), that from Kuraszewo cemetery (near the town of Hajnówka) dated to the turn of the 11 and 12th century (Jaskanis 1966, 244, plate XIII/1, XV/9), and the 11–12th-century cemeteries from the region of Kamieniec Litewski, western Belarus (Korobushkina 1993).

Based on co-occurrence of coins and other artifacts in graves, Kordala (2003) has critically reviewed the dating of early mediaeval cemeteries with flat, stone graves in northern Masovia. Two of his conclusions pertain to the type of artifacts found in BPF and its surroundings (cf. Götze 1929; Korobushkina 1993; and this paper). Firstly, the high content of silver in ring pendants and other women's ornaments was typical for the 11th century, as already in the next century silver was transferred into currency (coinage) circulation and its share in grave inventories markedly decreased. Secondly, as suggested earlier by Musianowicz (1951–1952), vessels with cylindrical necks found in graves indicate that the burial took place in the 11th century or early decades of the 12th century. Therefore, new data and analyses have falsified the hypothesis by Rauhut (1971), who stated that in Podlasie region, inhumation burials in stone-paved graves appeared as late as in the 12–13th centuries.

Podlasie is the area of occurrence of both flat graves covered with stones (typical for western Slavonic, Masovian, rite) and earth barrows (typical for eastern Slavonic rite), the two burial rites often found near each other (Musianowicz 1960; Jaskanis 1962a). In BPF, two of the four cemeteries contain both forms of graves. Similarly, co-occurrence of stone graves and earth barrows was recorded by Korobushkina (1993) in over 30 explored early mediaeval cemeteries in the Brześć on Bug – Kamieniec Litewski region (western Belarus). Among 213 graves explored by Korobushkina (1993), 24% were stone-paved and stone-lined graves, 59% had stone enclosures only, and 17% were earth barrows. It is noteworthy, that intermediate forms occurred in that area, eg. earth barrows surrounded by stones and earth barrows with partial stone pavement.

The investigations of 17 burials in BPF (Götze 1929; Walicka 1958; and this paper) revealed fairly poor grave inventories (containing only vessels and some ornaments) compared to similar burials in the western and southern peripheries of BPF. The vessels found in Szczekotowo and Jelonka were 7.5–15 cm high (mean 11.4 cm, SD = 2.3, n = 9) and 7–14 cm wide (mean 10.8 cm, SD = 2.3, n = 9) (Fig. 13). Two of them had cylindrical necks (Götze 1929). The ornaments on the vessels were surrounding grooves, impressed rings, and herring-bone patterns. The vessel from Ladzka Forest was 10.7 cm high, 11.3 cm

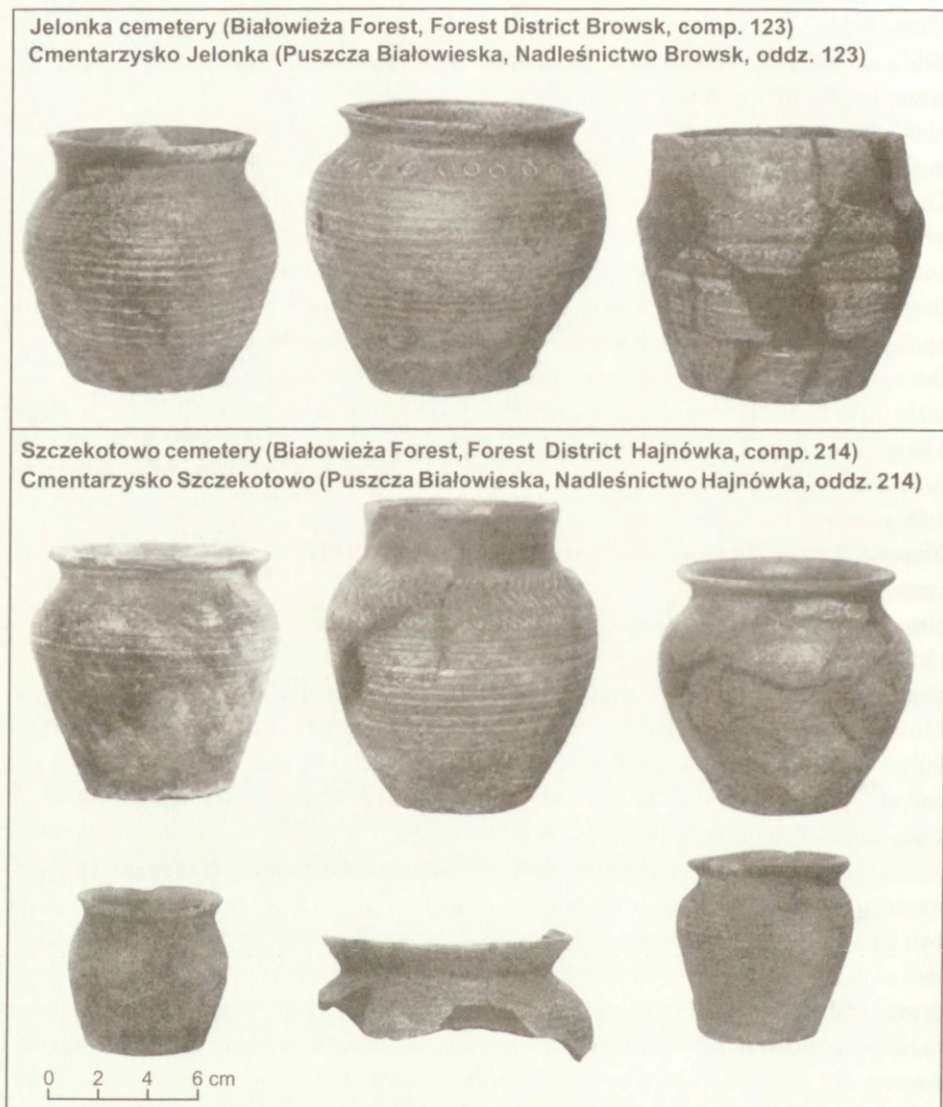

Fig. 13. Early mediaeval ceramics from Alfred Götze's excavations in Jelonka and Szczekotowo cemeteries in Białowieża Primeval Forest in 1917 (source: Götze 1929)

Ryc. 13. Ceramika wczesnośredniowieczna z wykopaliisk Alfreda Götze'go w roku 1917 na cmentarzyskach Jelonka i Szczekotowo w Puszczy Białowieskiej (źródło: Götze 1929)

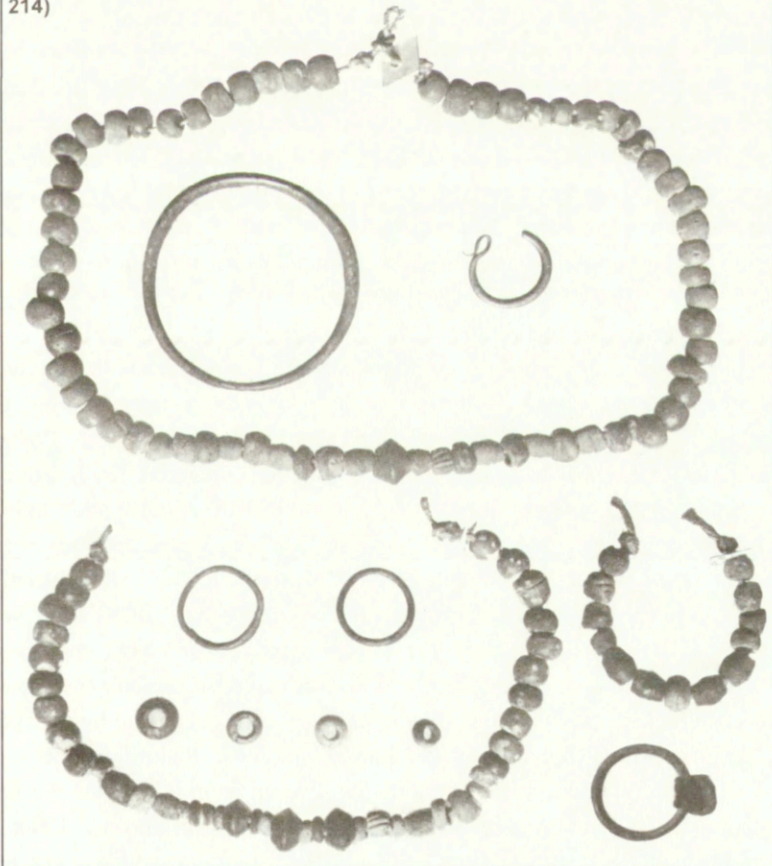
Fig. 14. Early mediaeval ornaments from Alfred Götze's excavations in Jelonka and Szczekotowo cemeteries in Białowieża Primeval Forest in 1917 (source: Götze 1929)

Ryc. 14. Ozdoby wczesnośredniowieczne z wykopaliisk Alfreda Götze'go w roku 1917 na cmentarzyskach Jelonka i Szczekotowo w Puszczy Białowieskiej (źródło: Götze 1929)

Jelonka cemetery (Białowieża Forest, Forest Distr. Browsk, comp. 123)
Cmentarzysko Jelonka (Puszcza Białowieska, Nadl. Browsk, oddz. 123)

Szczekotowo cemetery (Białowieża Forest, Forest Distr. Hajnówka, comp. 214)
Cmentarzysko Szczekotowo (Puszcza Białowieska, Nadl. Hajnówka, oddz. 214)

wide, with a bottom 7.3 cm wide. Its belly was decorated with slantwise incisions and irregular grooves.

The early mediaeval custom of putting small vessels to graves is known from the whole territory of Poland (Bulska *et al.* 1996) and western Belarus (Korobushkina 1993). The vessels are usually interpreted as containers of food for the dead (Zoll-Adamikowa 1975–1979). Contrary to Rauhut (1971), who suggested that they had contained exclusively vegetal food, Götze (1929) found small bones in a vessel in Szczekotowo cemetery. In Ratajczyce (near Kamieniec Litewski, western Belarus), Korobushkina (1993) also found small bones and the remains of acorn (oak seeds) among the potsherds.

In BPF, graves of women and girls were also furnished with glass beads, filigree and granulation head-band pendants (so-called raspberry-shape pendants), bronze bracelets and rings, and silver head-band ring pendants with S-shaped hooks (Fig. 14, see also Götze 1929; Walicka 1958). It is noteworthy that the head-band ring pendants of the coiled type from Zamczysko were the first pendants of that type found in BPF. Head (temple) pendants, a typical women's ornaments had sometimes been additionally decorated. In a grave in Swiszczewo cemetery (south of BPF, Belarus), Korobushkina (1993) found remains of bird feathers attached to a head-band ring pendant with a linen thread.

Women's decorations from BPF, alike the forms of graves, are the evidence of mixed – western and eastern – Slavonic influences (Musianowicz 1960). Ring pendants of the coiled type are commonly found in graves dated since the 10th till mid 13th century in eastern Slavonic territories (Musianowicz 1948–1949; Zajac 1993, 1996). They are found in both Dregovian-type earth barrows (western Belarus) and the Masovian-type stone graves located in Podlasie and eastern Masovia (eastern Poland) (Kóčka-Krenz 1993). Western Slavonic ring pendants with S-shaped hooks are commonly recorded in the whole Masovia and Podlasie (Götze 1929; Musianowicz 1960; Rauhut 1971) and less frequently in western Belarus (Jaskanis 1962 a; 1962b; Korobushkina 1993).

So far, in BPF, archeologists have not found any tools and utensils (iron knives, steel-and-flints, spindle-whirls, buckles, buttons, spurs, arrowheads, spearheads, axes) that have been relatively often recovered from early mediaeval graves in Masovia, Podlasie, and western Belarus (cf. Musianowicz 1955; Rauhut 1971; Korobushkina 1993). Similarly, the array of ornaments, cult and symbolic artifacts found in BPF is fairly poor and does not contain stone or clay eggs, crosses, shells, and metal locks with keys that were recorded in graves located in the regions surrounding BPF (cf. Musianowicz 1955; Rauhut 1971; Korobushkina 1993). In the burials in Szczekotowo and Jelonka, Götze (1929) described traces of wooden coffins, but with no iron nails that were frequently recorded in cemeteries outside BPF. From the Szczekotowo cemetery, he described placing a dead person's body on a wooden board laid in a grave pit, and covering it with another board supported by four pegs.

Since the dating of early mediaeval inhumation graves in Białowieża Forest (11–12th centuries; Götze 1929; and this paper) does not diverge from other cemeteries of that type located in the surroundings of BPF (cf. Walicka 1958; Musianowicz 1960; Jaskanis 1962a; Korobushkina 1993, Bieńkowska 1995), relatively poor furnishing of graves in BPF

could have resulted from lower welfare of the local settlements, which were widely dispersed and located far from strongholds.

In reference to the classic paper by Musianowicz (1960), we can state that in the 11–12th century, “border” between the tribes of Masovians and Dregovians in Podlasie, was rather a wide zone of mixed cultural and most likely ethnical influences. For example, head-band ring pendants of the coiled and the S-shaped types (objects of trade and exchange) co-occur in the same cemeteries in the large area between Węgrów and Sokółów Podlaski in the west (95% of S-shaped pendants and 5% of coiled ones), to Drohiczyn and Siemiatycze region (S-shaped 70% and coiled ones 30%), to Brześć on Bug and Kamieniec Litewski region (western Belarus) (S-shaped 12% and coiled ones 88%) (calculations based on data presented by: Rauhut 1971; Korobushkina 1993). The zone of co-occurrence of the western-Slavonic (Masovian) and eastern-Slavonic (Dregovian) types of graves, which are more conservative cultural elements, is narrower and located farther east. Earth barrows are not commonly recorded in the region of Siemiatycze and Drohiczyn, where stone graves dominate, and in the area of Kamieniec Litewski – Brześć on Bug barrows still constitute less than 20% of burials (sources for calculations as above). Białowieża Forest, despite relatively small archaeological material excavated so far, seems to belong to that “*transitional land of peaceful co-existence of tribes*” (citation from: Musianowicz 1960). However, to achieve a more comprehensive picture of early mediaeval settlement structure on the contemporary Polish-Belarussian border, we need more data on the network of hamlets, villages, and dating of forts.

Finally, the discussion on the early mediaeval cemeteries in BPF should also consider the problem of very numerous barrow-like structures occurring in the forest, which are frequently – and erroneously – pooled together with actual barrow graves. That problem was already touched upon by Götze (1929), and was recently discussed by Samojlik and Jędrzejewska (2003). Barrow-like mounds are dispersed singly or in loose groups over the whole central and northern part of BPF, usually along old forest roads. Their diameter (5–17 m, on average 11 m) is larger than that of barrow graves (3–9 m, on average 6 m; details in Samojlik and Jędrzejewska 2003). The only cultural layer in those structures is that of ash and/or charcoal most often placed on the original ground level or in small bowl-shaped depressions up to 40 cm deep (Götze 1929; Żurowski 1963; Górńska 1976). The explanation of the origin and function of those structures require additional studies with modern dating techniques.

References

- Antczak A. 2002. *Puszcza Białowieska i okolice*. Dom Wydawniczy Benkowski, Białystok.
- Bieńkowska K. 1995. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Surażu. *Białostoczczyzna* 3, 126–137.
- Borowik-Dąbrowska M., Dąbrowski M. 1973. Naturalne i antropogeniczne zmiany roślinności Białowieskiego Parku Narodowego. *Archeologia Polski* 18(1), 181–200.

- Bulska E., Wrzesiński A., Wrzesińska J. 1996. Zawartość naczyń grobowych – próba analizy i interpretacji. *Studia Lednickie* 4, 345–356.
- Götze A. 1929. Archäologische Untersuchungen im Urwalde von Bialowies, in: *Beiträge zur Natur- und Kulturgeschichte Lithauens und angrenzenden Gebiete, Abhandlungen des math.-naturwiss. Abteilung des Bayerische Akademie des Wissenschaften. Supplement*, München, vol. 11–14, 511–550.
- Górska I. 1976. Badania archeologiczne w Puszczy Białowieskiej. *Archeologia Polski* 21 (1), 109–134.
- Hedemann O. 1935. Skarb. *Echa Leśne* 22, 5; 23, 15.
- Hedemann O. 1939. *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej (w okresie do 1798 roku)*. Instytut Badawczy Lasów Państwowych, Warszawa.
- Jaskanis D. 1962a. Materiały z badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w miejscowości Podroś koło Wołkowyska w BSRR. *Rocznik Białostocki* 3, 337–363.
- Jaskanis D. 1962b. Materiały odkryte w 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w Zaświrzu rej. Świr w B.S.R.R. *Światowit* 24, 459–483.
- Jaskanis D. 1966. Materiały z badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z grobami ciałopalnymi w okolicy Kuraszewa w pow. Hajnówka. *Rocznik Białostocki* 6, 241–265.
- Karcov G. 1903. *Belovezhskaya Pushcha*. A. Marks, Sankt Petersburg.
- Kóčka-Krenz H. 1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Korczyk A. F. 1994. Najstarsze drzewa w Puszczy Białowieskiej. 1. Sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris* L.). *Rocznik Dendrologiczny* 42, 131–143.
- Kordala T. 2003. Podstawy chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych na północnym Mazowszu, In M. Dulnicz (ed.) *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*. Warszawa–Lublin, 303–310.
- Korobushkina T. N. 1993. *Kurgany beloruskovo Pobuzha X–XIII vv*. Nauka i Technika, Minsk.
- Lysenko P. F. 1985. *Berestye*. Minsk.
- Mitchell F., Cole E. 1998. Reconstruction of long-term successional dynamics of temperate woodland in Białowieża Primeval Forest, Poland. *Journal of Ecology* 86, 1042–1059.
- Munsell 1990. *Munsell Soil Color Charts*. Baltimore.
- Musianowicz K. 1948–49. Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii. *Światowit* 20, 115–232.
- Musianowicz K. 1951–52. Mazowieckie naczynia z cylindryczną szyjką na tle słowiańskiego materiału porównawczego. *Wiadomości Archeologiczne* 18, 345–384.
- Musianowicz K. 1955. Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XI–XIII wieku. *Światowit* 21, 247–275.
- Musianowicz K. 1960. Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 5, 187–230.
- Nikitiuk B. 2003. *Z dziejów Hajnówki (1915–1939)*. Starostwo Powiatowe w Hajnówce, Hajnówka.
- Ossendowski F. A. 1936. *Puszcze polskie*. Wydawnictwo Polskie R. Wegner, Poznań.
- Rauhut L. 1971. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 1, 435–656.
- Ronke E. 1830. Do W. Jarockiego profesora Kr. War. Uniwer. Niektóre uwagi względem puszczy Białowieskiej. *Powszechny Dziennik Krajowy* 95, 418.

- Samojlik T., Jędrzejewska B. 2003. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w polskiej części Puszczy Białowieskiej – badania, stan obecny i ochrona, In J. Partyka (ed.) *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*. Ojców, 527–538.
- Vyarbicki A. 1995. Sedemdesiat vosmaya vera. Uspaminy Mikalaya Carnieckaha. *Niwa* 47, 9.
- Vishniakov E. P. 1894. *Belovezhskaya Pushcha*. M. Stein, Sankt Petersburg.
- Walicka E. 1958. Wczesnośredniowieczne kurhany w Puszczy Lackiej, pow. Bielsk Podlaski. *Wiadomości Archeologiczne* 25, 157–158.
- Zajac J. A. 1993. Zaslauskiya kurgannyya mogilniki, In *Archeologiya i numizmatika Belarusi. Belaruskaya Enciklapediya*. Minsk, 267–268.
- Zajac J. A. 1996. Anusinskie kurgany. *Istarichno-arkheologichny zbornik* 10, 43–61.
- Zoll-Adamikowa H. 1975–79. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa, vol. 1–2.
- Żurowski T. 1963. Cmentarzysko kurhanowe w Białowieży. *Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków* 50, 5.

Dariusz Krasnodębski (Warszawa), Tomasz Samojlik (Białowieża),
Hanna Olczak (Warszawa), Bogumiła Jędrzejewska (Białowieża)

CMENARZYSKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE W UROCZYSKU ZAMCZYSKO W PUSZCZY BIAŁOWIESKIEJ

1. WSTĘP

*„Podania miejscowe (...) snem wiecznym ponikły.
Tylko gdzieniegdzie na podlaskiej niwie
Albo w ostępach Białowieskiej Puszczy
Kurhan nad poziom wypływa skwapliwie
Albo złam głazu, dawnej twierdzy szczątek,
Co jakby runa na karcie pamiątek –
Choć znaczy dzieje, lecz niema dla tłuszczy.”*

K. Słomski, Wilno, 1849

Z Uroczyskiem Zamczysko w Puszczy Białowieskiej (Nadleśnictwo Białowieża, oddz. 281) lokalna tradycja wiązała zamek książąt litewskich lub królów polskich (Karcov 1903; Ossendowski 1936; Antczak 2002). Wyróżniającą się z otaczającego krajobrazu forma tere-

nu (niewielkie wzniesienie) oraz widoczne na powierzchni wyjątkowe nagromadzenie kamieni już od XIX wieku pobudzały wyobraźnię poszukiwaczy skarbów (Hedemann 1935). W 1825 roku w obecności gubernatora grodzieńskiego przekopano część Zamczyska (wówczas znanego pod starszą nazwą Uroczysko Obolonie) i znaleziono „w wielkiej liczbie kości ludzi regularnie pochowanych, a pod głową każdego mały garnuszek” (Ronke 1830). W końcu XIX wieku z tego terenu zabierano duże głazy na budowę pałacu carskiego w Białowieży (Vishnyakov 1894), zaś w latach międzywojennych ludność wsi puszczańskich wywoziła duże kamienie na fundamenty nowobudowanych domów (Nikitiuk 2003). W latach okupacji sowieckiej (1939–1941) z mniejszych kamieni ułożono bruk na drodze Hajnówka-Świnoroje (Vyarbicki 1995).

W 1971 roku badania powierzchniowe na Zamczysku przeprowadziła Irena Górską, znajdując 3 fragmenty ceramiki, które datowała na XII–1 poł. XIII wieku (Górską 1976). Współcześnie pagórek nosi ślady licznych wkopów wykonywanych zarówno przez „poszukiwaczy skarbów” używających wykrywaczy metalu, jak i miejscowych „miłośników starożytności”. Po analizie opublikowanych źródeł Samojlik i Jędrzejewska (2003) wysunęli hipotezę, że Zamczysko może być wczesnośredniowiecznym cmentarzyskiem z grobami w obstawach kamiennych, jakie znane są z wielu stanowisk Mazowsza i Podlasia. We wrześniu 2003 roku autorzy podjęli badania wykopaliskowe w celu zweryfikowania tej tezy. Prace były częścią wspólnych badań nad historią antropogennych przemian środowiska przyrodniczego Puszczy Białowieskiej, realizowanych przez Zakład Badania Ssaków PAN w Białowieży i Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie. Autorzy dziękują panu mgr. inż. Wojciechowi Niedzielskiemu, nadleśniczemu Nadl. Białowieża, za wyrażenie zgody na prace wykopaliskowe. Dziękujemy pracownikom i studentom ZBS PAN oraz innym osobom, które uczestniczyły w wykopaliskach jako wolontariusze. Byli to: dr Rafał Kowalczyk, dr Jan F. Kamler, Celine Perchellet, Muriel Mesnier, Helena Jędrzejewska, Dawid Gutowski, Marek Mikielski, Małgorzata Karczewska.

2. TOPOGRAFIA

Stanowisko znajduje się ok. 80 m na wschód od drogi dzielącej oddziały 280B i 281A Puszczy Białowieskiej (teren Nadleśnictwa Białowieża, 23°47'E, 52°45'N), na naturalnym owalnym wzniesieniu o długości ok. 60 m i szerokości ok. 40 m, wyniesionym ok. 2 m ponad poziom otaczającego terenu i porośniętym przez las grądowy (ryc. 1, 2). W górnym piętrze drzewostanu dominują ponad 200-letnie dęby szypułkowe *Quercus robur* z domieszką świerku *Picea abies* i sosny *Pinus silvestris*. W drugim piętrze lasu licznie występują kilkudziesięcioletnie graby *Carpinus betulus*, lipy *Tilia cordata* i świerki. Gęsty podszyt tworzy leszczyna *Corylus avellana*. Na większości obszaru widoczne są różnej wielkości lejowate wkopy rabunkowe, z których 3 największe mają ponad 5 m średnicy i do 2 m głębokości. Na powierzchni wyniesienia rozrzucone są liczne kamienie o różnych rozmiarach, w tym również duże głazy narzutowe.

3. WYNIKI BADAŃ

3.1. Wykopy

W trakcie prac badawczych na terenie stanowiska wytyczono 4 wykopy, którymi objęto obszar o powierzchni 28,5 m² (ryc. 1). Zlokalizowano je w północnej i środkowej części wzniesienia. Wykop 1 (ryc. 3) wytyczono w północno-zachodniej części stanowiska, w pobliżu jednego z największych wkopów rabunkowych na skraju wzniesienia. Po zdjęciu ściółki i humusu ukazała się warstwa ziemi przemieszanej z licznymi, średniej wielkości kamieniami. Jej miąższość dochodziła do 0,2 m. Warstwa najprawdopodobniej została narzucona w trakcie kopania okolicznych jam rabunkowych. Bezpośrednio pod nią natrafiono na żwirowaty calec, w którym bardzo słabo zarzysowały się stropy obiektów.

W środkowej części wykopu znajdował się płytki, nieckowaty w przekroju rowek, przebiegający w kierunku południowy wschód – północny zachód (obiekt 3). Jego szerokość wynosiła 0,4–0,5 m, a głębokość dochodziła do ok. 0,2 m. Wypełniony był jasnobrunatną ziemią (z szarymi plamkami i nielicznymi kamieniami), w której znaleziono 14 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej. Na stropie rowu widoczne były zarzysy dołów postępujących o średnicy ok. 0,35 m (ob. 9 i 11), które po wyeksplorowaniu osiągnęły głębokość odpowiednio ok. 0,5 i 0,4 m. Ich wypełniska stanowiła brunatna ziemia. Zachodni dół (ob. 9) zawierał ponadto liczne kawałki węgla drzewnego z pnia lub pni sosny (analiza gatunkowa drewna wykonana została przez panią Marię Michniewicz z Centralnego Laboratorium IAE PAN w Warszawie), natomiast wschodni (ob. 11) fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej.

W północno-wschodnim narożniku wykopu ukazał się bardzo słabo widoczny zarzys jamy (ob. 13). Wypełniona ona była brunatną ziemią o miąższości ok. 0,9 m, zawierającą kamyki żwirowe i kilka dużych otoczek. W północnym profilu wykopu, w pobliżu dna jamy, natrafiono na kość ludzką, prawdopodobnie ramieniową, ułożoną w kierunku wschód-zachód. Można zatem przyjąć, że jest to pozostałość grobu o miejscami pionowych, miejscami zaś ukośnych ścianach oraz płaskim dnie. Przebadano jedynie jego południowo-zachodnią część (o wymiarach 1 x 0,7 m), nie wydobywając kości szkieletu.

W południowo-wschodniej części wykopu znajdował się kolejny wkop grobowy (ob. 15). Podobnie jak w poprzednim przypadku, strop jego wypełniska nie różnił się prawie od otaczającego go calca. Łączna długość jamy grobowej dochodziła do ok. 1 m, szerokość na poziomie stropu wynosiła ponad 0,8 m, głębokość zaś dochodziła do 0,6 m. Dno obiektu było płaskie, ściany nieregularne, w pobliżu dna zawężające się do komory o szerokości ok. 0,5 m. Na dnie jamy spoczywał szkielet dziecka, ułożony głową w kierunku zachodnim (ryc. 3, 4). Wypełnisko grobu w dolnej części stanowiła pomarańczowa żwirowata ziemia, nad nią zalegała warstwa szaro-brunatnej ziemi, powyżej zaś brązowy żwirek. Strop obiektu przykryty był warstwą dużych i średnich rozmiarów kamieni. Z wypełniska jamy grobowej pochodzi fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej.

Wykop 2 (ryc. 5) po zdjęciu humusu ukazał warstwę piaszczystej brunatnej ziemi o miąższości ok. 0,2 m (warstwa 4), w której znajdowały się luźno ułożone duże i średniej wielkości kamienie. Sporadycznie występowały w niej drobne węgle pochodzące z drewna sosny. Pod warstwą 4, którą należy interpretować jako pozostałości humusu pierwotnego ukazał się żółty piasek calcowy. Nie zarejestrowano w nim obecności obiektów, jedynie w północno-wschodniej części wykopu znajdowała się mała nowożytna jama (ob. 24) o głębokości ok. 0,3 m, wypełniona ściółką i ziemią humusową. W humusie wykopu 2 znaleziono półtorazwojowy kabłączek skroniowy, a w warstwie 4 jedenaście fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej.

Wykop 3 (ryc. 5) założono w najniższej partii wschodniego stoku wyniesienia. Bezpośrednio pod warstwą humusu zalegał tu piaszczysty calec. Północno-zachodnia część wykopu została zniszczona przez wkop rabunkowy o głębokości ok. 0,5 m (ob. 7), natomiast w północno-wschodniej natrafiono na niewielki, ułożony ze średniej wielkości kamieni bruk przykrywający płytką nieckowatą jamę (ob. 20) o wymiarach ok. 1,7 x 1,4 m i głębokości dochodzącej do 0,2 m. Wypełniona ona była ciemnobrunatną ziemią z wtrętami jasnego piasku i niewielką ilością drobnego węgla drzewnego. W sąsiedztwie jamy natrafiono na leżące na calcu fragmenty wczesnośredniowiecznego naczynia (ryc. 6 j).

Wykop 4 (ryc. 5) założono w centralnym, najwyższym punkcie wyniesienia. Na całej jego powierzchni pod warstwą humusu zalegała brunatna warstwa 4, z której pochodziły 62 fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej oraz nieliczne węgle drzewne. W zachodniej części wykopu w jej obrębie znajdował się kamienny bruk, który przy profilu składał się z dwóch, a miejscami trzech warstw dużych i średniej wielkości kamieni. Wschodnia część wykopu została całkowicie zniszczona przez wkop rabunkowy (ob. 22). W jego wypełnisku znaleziono kabłączek półtorazwojowy. Dwa kolejne kabłączki podobnego typu pochodzą również z warstwy humusu. Zapewne wszystkie składały się pierwotnie na wyposażenie zniszczonego grobu (ob. 17 – ryc. 7). Jego pozostałości odkryto na głębokości 5–10 cm, pod powierzchnią biegnącej w tym miejscu ścieżki turystycznej. W warstwie humusu znajdował się duży fragment czaszki, kilka zębów oraz nieliczne drobne fragmenty kości, pochodzące z innych partii szkieletu. Obok czaszki leżało stosunkowo dobrze zachowane gliniane naczynie (ryc. 7, 8), zaś po obu jej stronach 4 półtorazwojowe kabłączki skroniowe, w tym dwa połączone ze sobą (ryc. 7, 9, 11a) oraz źle zachowane fragmenty kabłączka prawdopodobnie z cyny (ten ostatni nie został poddany analizie materiałoznawczej). W ziemi wewnątrz czaszki znajdował się szklany paciorek. W pobliżu pozostałości szkieletu znaleziono ponadto 28 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej, głównie pochodzących z bardzo rozdrobnionego cienkościennego naczynia, którego liczne ułamki znaleziono również w warstwie 4, a także fragmenty węgla drzewnego z pni, konarów i gałęzi sosny, brzozy, dębu oraz świerka. W wykopie tym znaleziono również krzemień – wiór korowy z surowca narzutowego (ryc. 10).

3.2. Materiał zabytkowy

Ceramika naczyniowa. Materiał ceramiczny ze stanowiska charakteryzuje się bardzo dużym stopniem rozdrobnienia i erozji. Składa się na niego garnek z grobu 17 (ryc. 11 a), fragmenty garnka znalezione na stropie calca w wykopie 3 (ryc. 6 j) oraz 138 drobnych ułamków uzyskanych z wypełnisk obiektów, warstwy 4 oraz humusu (ryc. 6 a-i, 11b). Większość fragmentów pochodzi prawdopodobnie z naczyń lepionych ręcznie techniką ugniatań. Poszczególne naczynia charakteryzowały się jednak zróżnicowanym poziomem zaawansowania technicznego, co wyrażało się głównie w różnicach w stopniu obtoczenia i wypału oraz grubości ścianek. Obok ułamków naczyń dobrze wypalonych i silnie obtoczonych również w partii przydennej, występują garnki lub ich fragmenty obtoczone jedynie do połowy wysokości brzuśca oraz ułamki cechujące się słabym wypałem i niestarannym wykończeniem powierzchni. Masa ceramiczna zawiera domieszkę mineralną, najczęściej w postaci różnej ilości drobno- i średnioziarnistego tłucznia, a w niektórych przypadkach piasku i tłucznia. Fragmenty ceramiki mają zwykle barwę jasnobrązową lub pomarańczową (71%), rzadziej brunatną (23%) i ciemno-brunatną lub czarną (6%). Przełomy najczęściej są wielobarwne. Grubość ścianek brzuśców waha się zwykle od 7 do 9 mm (78% materiału), rzadziej znajdowano resztki naczyń cienkościennych (4–6 mm, 13%) lub o grubych ściankach (>10 mm, 9% fragmentów). Zdobienie stanowią żłobki dookolne, obok nich pojawia się ornament odciskany, czasami paznokciowy, a w jednym przypadku wielokrotna linia falista.

Naczynie z grobu 17 ma 8,5 cm średnicy w partii brzegowej i 9 cm wysokości (ryc. 8, 11 a). Jego ścianki zostały w górnej części obtoczone, natomiast w dolnej jedynie wygładzone. Garnek ma jednolitą jasnobrązową barwę powierzchni i jednobarwny przełom. Masa ceramiczna zawiera domieszkę drobno- i średnioziarnistego piasku, być może z niewielkim dodatkiem tłucznia, podobnego materiału użyto jako podsypkę pod dno. Górną partię brzuśca garnuszka zdobią niestarannie wykonane żłobki dookolne.

Fragmenty naczynia z wykopu 3 wskazują na garnek o większych rozmiarach (ryc. 6 j). Miał on pomarańczową barwę powierzchni i jednobarwny przełom. Wykonano go z gliny zawierającej bardzo dużą ilość domieszki różnoziarnistego tłucznia oraz piasku. Garnek został słabo obtoczony w górnej części i ozdobiony żłobkami dookolnymi oraz podwójnym pasmem wielokrotnej linii falistej, umieszczonej powyżej załomu brzuśca.

Z rowu 3 w wykopie 1 pochodzą fragmenty o silnie obtoczonej powierzchni, w tym ułamki cienkościennego naczynia (ryc. 6 b, c, d). Znalezione tu również fragment starannie obtoczonego i dobrze wypalonego wylewu o brunatnej barwie oraz drobno- i średnioziarnistej domieszce piasku i tłucznia (ryc. 6 e). W warstwie 4 oprócz fragmentów silnie obtoczonych (ryc. 6 g, i) występuje też znaczny udział ułamków naczyń słabiej obtoczonych, charakteryzujących się mniej starannym wypałem i większą grubością ścianek (ryc. 6 h). Na uwagę zasługują fragmenty zapewne niewielkich rozmiarów naczynia, znalezione w tej warstwie, głównie w pobliżu grobu 17 (wykop 4). Jest to ok. 50 fragmentów należących do bardzo zniszczonego, cienkościennego garnka, prawdopodobnie obtoczonego do połowy wysokości brzuśca, o ciemnobrunatnej barwie oraz drobno- i średnioziarnistej do-

mieszce tłucznia. Wylew naczynia, podobnie jak w przypadku garnuszka z grobu 17, jest ukośnie ścięty do wewnątrz, zdobienie stanowią starannie wykonane żłobki dookólne.

Inny materiał zabytkowy. Ze stanowiska pochodzi 9 półtorazwojowych kabłączków skroniowych o średnicy 21,7–24,0 mm, grubości drutu 1,6–2,3 mm oraz wadze 1,0–2,9 grama (tabela 1; ryc. 10 d–j). Cztery z nich znaleziono w pobliżu czaszki w grobie 17, pozostałe znajdowały się w warstwie 4, humusie oraz wypełnisku wkopu rabunkowego (ob. 22). Z grobu 17 pochodzą również resztki kabłączka z cyny oraz szklany paciorek o niebieskiej barwie (ryc. 11 c).

Analiza składu chemicznego (wykonana przez E. Pawlicką w Centralnym Laboratorium IAE PAN) dziewięciu dobrze zachowanych kabłączków została przeprowadzona na spektrometrze rentgenowskim EDAX 9800 firmy Philips. Głównym składnikiem wszystkich kabłączków była miedź (53–83% wagi), z domieszkami innych pierwiastków, głównie srebra, cynku i ołowiu (tabela 1). Na podstawie procentów wagowych 13 pierwiastków przeprowadzono analizę zespołową (grupkową) kabłączków z przyjęciem euklidesowej odległości i uśrednionych połączeń (ang. *cluster analysis*, *Euclidean distance*, *average linkage*) w programie SYSTAT 5.0. Analiza wykazała 4 typy kabłączków (tabela 1): z mosiądzu (stop o cechach tombaku, >72% miedzi z cynkiem) ze znacznym dodatkiem ołowiu (5 sztuk), miedziano-srebrny z domieszką cynku (1 sztuka), miedziano-srebrny z małą zawartością srebra (20%, 1 sztuka) i miedziano-srebrne z dużą zawartością srebra (40–45%; 2 sztuki). Dwie ostatnie grupy można zaliczyć do tzw. czarnego srebra, *argentum nigrum*.

Analiza krzemienia (wykonana przez dr Witolda Gumińskiego z IAE PAN) wykazała, iż od strony sęczkowej jest to rylec węglowy, natomiast od wierzchołkowej – półtylczak poprzeczny. Wykonany został z dużego wióra pochodzącego z rdzenia dwupiętowego.

3.3. Analiza materiału kostnego

Dobrze zachowany szkielet dziecka z grobu 15 posiadał uzębienie mleczne pełne, wiek zębowy oszacowano na 18 (-6) miesięcy. Trzony kości udowych o długości 127 mm pozwoliły na wyliczenie (metodą Stewarta) przyżyciowej długości szkieletu dziecka na 79 cm. W porównaniu z normą wysokości współczesnych dzieci warszawskich odpowiada to 16–17-miesięcznej dziewczynce lub 15–16-miesięcznemu chłopczykowi. Ze zniszczonego grobu 17 uzyskano drobne fragmenty sklepienia czaszki oraz korony 2 zębów trzonowych i 2 przedtrzonowych. Cechy anatomiczne kości czaszki pozwalają na określenie wieku na 8–16 lat, a brak starcia zębów i wyraźne bruzdy międzyguzkowe na ich koronach na 10–13 lat. Ozdoby znalezione przy szczątkach kostnych (kabłączki, paciorek) wskazują na dziewczynkę. Analizy materiału kostnego wykonane zostały przez M. Pyżuk-Lenarczyk z IAE PAN.

3.4. Analiza węgla drzewnego

Z 4 wykopów pobrano łącznie 12 prób węgla drzewnego o objętości od 0,6 do 33,3 cm³. Stwierdzono w nich występowanie od 1 do 3 gatunków drzew, łącznie 17 wystąpień 4 ga-

tunków: sosny *Pinus silvestris* (w 10 próbach, 59% wystąpień), dębu *Quercus* sp. (3, tj. 18%), brzozy *Betula* sp. (2 wystąpienia, 12%), oraz gatunku z rodzaju *Populus* sp. (najprawdopodobniej osiki, 2 próby, 12%). Z wyjątkiem jednego fragmentu dębu oraz jednego sosny, które pochodziły z mocno zniszczonych, spróchniałych pni, pozostałe drewno pochodziło z pni, gałęzi lub szyi korzeniowej w bardzo dobrym stanie, wskazującym na ścięcie żywych drzew lub świeżych wywałów, a nie użytkowanie leżaniny i posuszu. Pnie użytych sosen oszacowano na 10–40 cm średnicy.

Choć niewielka liczba prób nie pozwala na wyciąganie daleko idących wniosków, można stwierdzić, iż dominacja węgla drzewnego sosnowego odzwierciedla duży udział tego gatunku w drzewostanach Puszczy Białowieskiej we wczesnym średniowieczu (20–43% według badań palinologicznych Borowik-Dąbrowskiej i Dąbrowskiego 1973; oraz Mitchella i Cole 1998). Na drugim miejscu pod względem częstości występowania znalazły się gatunki pionierskie (brzoza i osika łącznie) wyrastające na terenach otwartych. Może to sugerować, iż w okresie użytkowania cmentarzyska Uroczysko Zamczysko charakteryzowało się znacznie przerzedzonym drzewostanem lub było odlesioną polaną.

4. CHRONOLOGIA STANOWISKA

Wykonano datowanie ^{14}C fragmentów czaszek z dwóch grobów (ob. 15 i 17) oraz próbki węgla z dołu postłupowego (ob. 9). Analizy wykonano w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, numer pracy 334/03, numery lab. 4504, 4507 i 5870.

Czaszka kilkunastoletniej dziewczynki z grobu 17 okazała się nieprzydatna do datowania ze względu na zły stan zachowania. Wiek kości dziecka z grobu 15 określono z prawdopodobieństwem 95,4% na lata kalendarzowe 1030–1230 AD. Ten bardzo szeroki (200-letni) przedział czasowy nie mógł być uściślony ze względu na trójszczytowy rozkład prawdopodobieństwa (próba 1a, ryc. 12). Powtórzono zatem analizę radiowęglową dla innej próbki kości z tego samego szkieletu (próba 1b, ryc. 12), uzyskując niemal taki sam zakres czasowy próby (1020–1190 AD ze statystycznie istotnym prawdopodobieństwem 95,4% oraz 1030–1160 AD z prawdopodobieństwem 68,2%), a zwarty (choć stosunkowo płaski) kształt rozkładu pozwolił na bliższy szacunek rzeczywistego wieku próbki na 1075±30 lat AD, a więc 2 połowę XI wieku.

Datę węgla drzewnego (sosnowego) z obiektu 9 określono z prawdopodobieństwem 95,4% na lata 390–540 AD, a dwuszczytowy rozkład prawdopodobieństwa nie pozwolił na uściślenie dat. Dodatkowo należy zaznaczyć, że rzeczywisty wiek tej próbki może być młodszy o wiek drzewa, z jakiego pochodziła. Sosna w Puszczy Białowieskiej dożywa do około 370 lat (Korczyk 1994), zatem maksymalna rozpiętość rzeczywistego wieku próbki to 390–910 AD. Nawet po przyjęciu tak ostrożnych założeń, wskazuje to na możliwość istnienia na tym miejscu starszej fazy użytkowania stanowiska, której – z uwagi na znaczne zniszczenie powierzchni zarówno w okresie średniowiecza, jak i czasach współczesnych – nie udało się uchwycić w materiale archeologicznym. Chronologia, funkcja i związek rowu (ob. 3) z cmen-

tarzyskiem pozostają nieznanne. Jak wyżej wspomniano, w rowie znaleziono fragmenty wczesnośredniowiecznej ceramiki (ryc. 6 b–e).

Krzemień z wykopu 4 (ryc. 10) może pochodzić ze schyłkowego paleolitu. Jednak ze względu na całkowity brak kontekstu (wydobyty został z przemieszanej ziemi w miejscu noszącym ślady dawnych, głębokich zniszczeń) niemożliwa jest jakakolwiek interpretacja tego znaleziska.

5. DYSKUSJA

Jak wynika z wyżej przeprowadzonej analizy, Zamczysko okazało się czwartym cmentarzyskiem szkieletowym z okresu wczesnego średniowiecza, jakie przebadano dotychczas w Puszczy Białowieskiej. Pozostałe to Szczekotowo (Nadleśnictwo Hajnówka, oddz. 214) i Jelonka (Nadleśnictwo Browsk, oddz. 123), które były badane przez Götze (1929). Kolejne (trzecie) cmentarzysko szkieletowe położone w Puszczy Ładzkiej (obecnie w granicach administracyjnych Puszczy Białowieskiej, w jej północno-zachodniej części) badał w latach międzywojennych A. Klein (por. Walicka 1958). Niestety w czasie II wojny światowej zaginęła cała dokumentacja i część materiału archeologicznego z tych badań. Również wczesnośredniowieczną chronologię może mieć stanowisko w Uroczysku Kamień nad rzeką Hwoźną (Białowieski Park Narodowy, oddz. 257), zmapowane i opisane przez Górską (1976).

Wymienione cmentarzyska w polskiej części Puszczy Białowieskiej położone są na obszarze około 70 km² i oddalone jedno od drugiego o 4–7 km (średnio 6 km) w linii prostej. Prezentują one dużą zmienność typów grobów. Szczekotowo to cmentarzysko wyłącznie kurhanowe (115 kurhanów ziemnych). Jelonka wśród 79 grobów zawierała około 80% kurhanów i 20% grobów płaskich przykrytych kamiennym brukiem. Uroczysko Kamień (103 groby) to w 70% groby pod kamiennym brukiem, a w 30% niskie kurhany ziemne (Götze 1929; Górską 1976; Samojlik i Jędrzejewska 2003).

W uroczysku Zamczysko mamy do czynienia z pochówkami szkieletowymi, umieszczanymi we wkopanych w całość głębokich jamach grobowych. Na przebadanym obszarze nie stwierdzono wyraźnych dowodów na obecność ziemnych nasypów kurhanów. Widoczne współcześnie znaczne różnice w wysokościach względnych w dużej mierze spowodowane zostały przez nasypywanie ziemi w trakcie kopania XIX-wiecznych i współczesnych jam. Najbardziej prawdopodobna jest hipoteza, że na tym naturalnym wyniesieniu istniało cmentarzysko płaskie z grobami w obstawach i z przykrywającymi je kamiennymi brukami. Obecnie ze względu na zniszczenia nie da się ocenić liczby pochówków na Zamczysku. Można jedynie na podstawie wielkości wzgórza, masowego wciąż jeszcze występowania kamieni i źródeł z XIX wieku szacować, iż zawierało nie mniej niż kilkadziesiąt grobów. Odległość między grobami 13 i 17 wynosiła 35 m w linii prostej, a wielkość cmentarzyska (oceniona na podstawie dzisiejszego zasięgu występowania kamieni) mogła wynosić około 67 x 33 m (por. ryc. 1).

Od trzech pozostałych białowieskich cmentarzysk wczesnośredniowiecznych zlokalizowanych w dolinach rzek (w odległości 0,1–0,8 km od rzek Jelonki, Łutowni lub Hwoźnej), Zamczysko różni się lokalizacją. Jest ono położone na naturalnym zwirowym wyniesieniu w odległości 2,2 km od rzeki Narewki. Takie położenie nawiązuje do cmentarzysk na Wyżynie Siematycko-Drohickiej, np. w miejscowościach Niewiarowo-Sochy, Rogawka, Narojki, oraz w okolicach Bielska Podlaskiego, np. w Świrydach (por. Musianowicz 1955; Rauhut 1971). Wszystkie one zawierają groby w obstawie kamiennej i (jeśli nie zostały zniszczone) pod kamiennym brukiem.

Radiowęglowe datowanie kości z grobu dziecka wskazało na użytkowanie cmentarzyska w Uroczysku Zamczysko w 2 połowie XI wieku. Materiał zabytkowy nie pozwala na ściślejsze datowanie. Półtorazwójowe kabłączki skroniowe powszechnie występują na terenie Podlasia i Słowiańszczyzny Wschodniej od X do XIII w. (Musianowicz 1948–1949, 154–160, mapa IX; Zajac 1993; Kóčka-Krenz 1993, mapa XII; Korobushkina 1993). Forma naczynia z grobu 17 nawiązuje do XII-wiecznej ceramiki z Brześcia (Lysenko 1985, 326, ryc. 231, typ 8 i 10), ceramiki z cmentarzyska w Kuraszewie, datowanej na przełom XI i XII w. (Jaskanis 1966, 244, tab. XIII/1, XV/9) oraz cmentarzysk z okolic Kamieńca Litewskiego, datowanych zwykle na XI, rzadziej XII wiek (Korobushkina 1993).

Na podstawie współwystępowania w zespołach grobowych zabytków z monetami, Kordala (2003) dokonał krytycznej oceny datowania północnomazowieckich cmentarzysk szkieletowych z grobami kamiennymi z młodszych faz wczesnego średniowiecza. Dwa z ustaleń Kordali (2003) dotyczą takich przedmiotów wyposażenia grobowego, które stwierdzano także w Puszczy Białowieskiej i jej okolicach (por. Götze 1929; Korobushkina 1993; niniejsza praca). Po pierwsze, duża zawartość srebra w kabłączkach i innych ozdobach kobiecych jest charakterystyczna dla XI wieku, bowiem już w następnym stuleciu kruszec ten wchodzi w obieg pieniężny i jego udział w biżuterii w grobach znacząco maleje. Po drugie, zgodnie z wcześniejszymi sugestiami Musianowicz (1951–1952), naczynia z cylindryczną szyjką znajdowane w grobach wskazują na ich pochodzenie z XI i pierwszych dziesięcioleci XII wieku. Zatem, w świetle najnowszych danych i analiz, nie znajduje poparcia teza Rauhuta (1971), iż na Podlasiu cmentarzyska szkieletowe z grobami kamiennymi pojawiły się dopiero w XII–XIII wieku.

Podlasie jest obszarem występowania zarówno cmentarzysk płaskich w obstawach kamiennych, jak i grobów kurhanowych, przy czym obie formy sepulkralne mogą występować obok siebie (Musianowicz 1960; Jaskanis 1962a). W Puszczy Białowieskiej dwa z 4 opisanych cmentarzysk zawierają obie formy grobów przemieszane przestrzennie. Podobnie częste współwystępowanie grobów kamiennych i kurhanów stwierdziła Korobushkina (1993) na ponad 30 przebadanych wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych w rejonie Brześć nad Bugiem – Kamieniec Litewski. Spośród 213 eksplorowanych przez nią obiektów 24% miało formę grobów w obstawie kamiennej i z kamiennym brukiem, 59% zachowało tylko kamienną obstawę, a 17% było ziemnymi kurhanami. Warto zaznaczyć obecność na tym terenie wielu form pośrednich, np. kurhanów ziemnych w obstawie kamiennej i kurhanów z częściowym brukiem kamiennym.

Dotychczasowe badania 17 pochówków z Puszczy Białowieskiej (Götze 1929; Walicka 1958; niniejsza praca) wykazały ubogie wyposażenie grobowe w porównaniu do podobnych pochówków na zachodnich i południowych przedpolach Puszczy. Jedyne wyposażenie stanowią naczynia gliniane oraz nieliczne ozdoby. W Szczekotowie i Jelonce znaleziono ceramiczne garnuszki o wysokości 7,5–15 cm (średnio 11,4 cm, $sd = 2,3$, $n = 9$) i szerokości 7–14 cm (średnio 10,8 cm, $sd = 2,3$, $n = 9$) (ryc. 13). Wśród nich 2 miały szyjkę cylindryczną (Götze 1929). Odnotowano zdobienie w formie żłobków, odciskanych kółek i wzoru jodełkowego. Zachowany garnuszek z Puszczy Ładzkiej miał wysokość 10,7 cm, średnicę wylotu 11,3 cm, a dna 7,3 cm. Brzusiec zdobiony był ukośnymi nacięciami i nieregularnie rytymi żłobkami.

Zwyczaj wkładania do grobów małych naczyń ceramicznych znany jest z licznych stanowisk na obszarze całej Polski (Bulska i in. 1996) oraz zachodniej Białorusi (Korobushkina 1993). Zwykle interpretowane są one jako przystawki grobowe, mieszczące pożywienie dla zmarłych (Zoll-Adamikowa 1975–1979). Wbrew sugestii Rauhuta (1971), iż był to wyłącznie pokarm pochodzenia roślinnego, w jednym z garnuszków na cmentarzysku w Szczekotowie Götze (1929) znalazł drobne kości. Na cmentarzysku w Ratajczycach (okolice Kamieńca Litewskiego) Korobushkina (1993) także stwierdziła drobne kości, a obok skorup garnka w jednym z grobów w Gurdach (ten sam region) – resztki żołądki.

W Puszczy Białowieskiej w grobach kobiet i dziewcząt znajdowane były ponadto szklane paciorki, zawieszki malinowate, bransolety i pierścionki z brązu oraz esowate kabłączki skroniowe ze srebra (ryc. 14; patrz także: Götze 1929; Walicka 1958). Warto zaznaczyć, że kabłączki wykopane przez nas na Zamczysku są pierwszymi półtorazwojowymi kabłączkami z obszaru Puszczy Białowieskiej. Kabłączki, typowa ozdoba kobiet, bywały jeszcze przez właścicielki dodatkowo zdobione: Korobushkina (1993) w jednym z grobów na cmentarzysku w Swiszczewie (na południe od Puszczy Białowieskiej) znalazła resztki ptasich piór, przywiązanych lnianą nitką do półtorazwojowego kabłączka.

Kobiece ozdoby z Puszczy Białowieskiej, podobnie jak formy grobów, świadczą o mieszanych wpływach kulturowych zachodnio- i wschodniosłowiańskich (Musianowicz 1960). Półtorazwojowe kabłączki skroniowe powszechnie występują na terenie Słowiańszczyzny Wschodniej w grobach datowanych od X do ok. połowy XIII w. (Musianowicz 1948–1949; Zajac 1993, 1996). Spotyka się je zarówno w znajdujących się na terenie dzisiejszej Białorusi kurhanach dregowickich, jak również jako wyposażenie grobów na terenie Podlasia i wschodniego Mazowsza (Kóčka-Krenz 1993). Kabłączki esowate powszechnie znajdowane były na całym obszarze Mazowsza i Podlasia (Götze 1929; Musianowicz 1960; Rauhut 1971), a w mniejszej liczbie na zachodniej Białorusi (Jaskanis 1962a, b; Korobushkina 1993).

Dotychczas nie stwierdzono w Puszczy Białowieskiej przedmiotów użytkowych, stosunkowo licznie znajdujących w grobach z tego okresu na terenie wschodniego Mazowsza, Podlasia i zachodniej Białorusi, takich jak: żelazne noże, krzesiwa, przęśliki, sprzączki od pasów, guziki metalowe, ostrogi, grotty od strzał, włóczni i oszczepów oraz toporki (por. Musianowicz 1955; Rauhut 1971; Korobushkina 1993). Także lista ozdób lub przedmiotów kulturowych i symbolicznych jest uboga i nie zawiera znajdujących w grobach położonych dalej od

Puszczy muszelek kauri, krzyżyków, kamiennych lub glinianych jajek i metalowych zamków z kluczami (por. Musianowicz 1955; Rauhut 1971; Korobushkina 1993). Mimo śladów drewnianych trumien w pochówkach w Jelonce i Szczekotowie, Götze (1929) nie znalazł przy nich żelaznych gwoździ, które były często znajdowane w grobach wczesnośredniowiecznychwołów Puszczy. Na cmentarzysku w Szczekotowie stwierdził natomiast ułożenie ciała na desce złożonej w jamie grobowej, a następnie nakrycie go kolejną deską wspartą na 4 kółkach.

Ponieważ datowanie szkieletowych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych w Puszczy (XI–XII wiek: Götze 1929; niniejsza praca) nie odbiega od szacowanego wieku innych cmentarzysk tego typu z okolic sąsiadujących z Puszcza (por. Walicka 1958; Musianowicz 1960; Jaskanis 1962a; Korobushkina 1993; Bienkowska 1995), stosunkowo ubogie wyposażenie grobów białowieskich można interpretować jako wynik mniejszej zasobności materialnej mieszkańców lokalnych osad położonych w znacznym rozproszeniu i daleko od grodów.

Nawiązując do klasycznej pracy Musianowicz (1960), należy stwierdzić, iż „granica” mazowiecko-dregowicka na Podlasiu w X–XII wieku była raczej szeroką strefą mieszaną się wpływów kulturowych i zapewne etnicznych. Na przykład współwystępowanie na tych samych cmentarzach kabłączków (a więc przedmiotów handlu i wymiany) półtorazwojowych i esowatych obejmuje region od Węgrowsa i Sokołowa Podlaskiego (95% kabłączków esowatych i 5% półtorazwojowych), poprzez okolice Drohiczyna i Siematycz (70% esowatych i 30% półtorazwojowych) po prawobrzeżne Pobuże, rejony Brześcia i Kamieńca Litewskiego (12% kabłączków esowatych i 88% półtorazwojowych) (wyliczenia na podstawie danych zawartych w: Rauhut 1971; Korobushkina 1993). Węższa i silniej przesunięta na wschód jest strefa współwystępowania zachodnio- i wschodniosłowiańskich form grobów – elementu bardziej „konserwatywnego” w sensie kulturowym. Kurhany pojawiają się obok grobów kamiennych w rejonie Siematycz i Drohiczyna, na obszarze Kamieniec Litewski – Brześć nad Bugiem stanowią niespełna 20% pochówków (wyliczenia z danych jak wyżej). Puszcza Białowieska, mimo stosunkowo uboższego materiału archeologicznego, dobrze wpisuje się w tę, według określenia Krystyny Musianowicz (1960), „przełomową krainę spokojnego współżycia plemion”. Do poznania wczesnośredniowiecznego osadnictwa na dzisiejszym pograniczu polsko-białoruskim nadal brakuje jednak danych o sieci osad oraz datowania nielicznych grodów.

Na koniec, omawiając wczesnośredniowieczne cmentarzyska z Puszczy Białowieskiej, należy zwrócić uwagę na problem bardzo licznie tu występujących obiektów „kurhanopodobnych”, często traktowanych łącznie z rzeczywistymi grobami podkurhanowymi. Na zagadnienie to zwrócił już uwagę Götze (1929), a ostatnio także Samojlik i Jędrzejewska (2003). Pagórki te, umieszczone pojedynczo lub w luźnych grupach w całej środkowej i północnej części Puszczy Białowieskiej, zwykle wzdłuż starych dróg leśnych, mają średnicę większą (5–17 m, średnio 11 m), niż kurhany-groby (3–9 m, średnio 6 m; szczegółowe dane w: Samojlik i Jędrzejewska 2003). Ich jedyną zawartością kulturową jest warstwa popiołu i węgla drzewnego na poziomie gruntu lub w miskowatych zagłębieniach o miąższości do 40 cm (Götze 1929; Żurowski 1963; Górńska 1976). Obiekty te wymagają osobnych badań z zastosowaniem nowoczesnej techniki datowania i analiz materiałoznawczych.

